

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MODAL FE’LLARNING SEMANTIK MAYDONI: CHOG‘ISHTIRMA TAHLIL

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i02.047>

Xushnazarov Zafarjon Zokirovich

xushnazarovzafar88@gmail.com

Ilmiy rahbar: Narmuratov Zayniddin Radjabovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya: Maqolada ingliz va o‘zbek tillarida modallikni ifodalovchi vositalar, ayniqsa modal fe’llar hamda ularga ekvivalent funksional birliklarning semantik maydoni chog‘ishtirma yondashuvda tahlil qilinadi. Ingliz tilida modallikning prototipik markeri sifatida “markaziy modallar” (can/could, may/might, must, shall/should, will/would) ko‘pincha alohida grammatik-sintaktik xususiyatlar bilan ajralib turishi ta’kidlanadi. O‘zbek tilida esa modallik ko‘proq leksik-grammatik tarqalgan tizim orqali namoyon bo‘lishi: modal so‘zlar (masalan, mumkin, kerak, lozim, shart), yordamchi fe’llar va konstruksiyalar (-a ol-, majbur bo‘l-, kerak bo‘l-kabi funksional birliklar), shuningdek mayl va boshqa grammatik ko‘rsatkichlar orqali ifodalanishi ko‘rsatiladi; bu holat o‘zbek va ingliz modal tizimlari “grammatiklashuv darajasi” hamda “markaz-periferiya” semantik ierarxiyasi jihatidan farqlanishini anglatadi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida definitson-me’yoriy tahlil (modallik turlari va terminlar), semantik maydon modeli (yadro-periferiya), hamda chog‘ishtirma-funksional mapping qo‘llanadi. Natijalarda ikki tilda modallikning asosiy mikrosahalari - epistemik (baholovchi ehtimollik), deontik (majburiyat/ruxsat), dinamik (qobiliyat/ichki imkon) - bo‘yicha moslik va nomoslik nuqtalari tizimlashtiriladi; tarjima va akademik yozuvda modal ma’no “yo‘qotish”larini kamaytirish uchun mezonlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: modallik, modal fe’l, semantik maydon, epistemik, deontik, dinamik modallik, markaziy modallar, qiyosiy tahlil, o‘zbek tili, ingliz tili

THE SEMANTIC FIELD OF MODAL VERBS IN ENGLISH AND UZBEKISTAN: A COMPARATIVE ANALYSIS

Khushnazarov Zafarjon Zokirovich

khushnazarovzafar88@gmail.com

Scientific supervisor: Narmuratov Zayniddin Radjabovich

Termez University of Economics and Service

Abstract: The article analyzes the semantic field of modality in English and Uzbek, in particular modal verbs and their equivalent functional units, using a comparative approach. It is emphasized that in English, “central modals” (can/could, may/might, must, shall/should, will/would) as prototypical markers of modality are often distinguished by their specific grammatical-syntactic features. In Uzbek, modality is expressed through a more lexico-grammatical system: modal words (e.g., may, must, must, must), auxiliary verbs and constructions (functional units such as -a ol-, maqbur bo‘l-, kerak bo‘l-), as well as mood and other grammatical indicators; this means that the Uzbek and English modal systems differ in terms of the “degree of grammaticalization” and the “center-periphery” semantic hierarchy. The research methodology uses definitional-normative analysis (modality types and terms), semantic field model (core-periphery), and comparative-functional mapping. The results systematize points of correspondence and inconsistency in the main micro-areas of modality in the two languages - epistemic (evaluative probability), deontic (obligation/permission), dynamic (ability/internal possibility) - and propose criteria for reducing the “loss” of modal meaning in translation and academic writing.

Keywords: modality, modal verb, semantic field, epistemic, deontic, dynamic modality, central modals, comparative analysis, Uzbek, English

KIRISH

Modallik - gap mazmunining “fakt” sifatidagi holatini emas, balki so‘zlovchining unga munosabatini, bahosini, majburiyat yoki ruxsat kabi norma bilan aloqasini, shuningdek subyektning qobiliyat-imkonini bildiruvchi semantik kategoriya sifatida tilshunoslikda markaziy tushunchalardan biri hisoblanadi. Modallikni tahlil qilishda “imkoniyat-zaruriyat” (possibility-necessity) oppozitsiyasi, shuningdek epistemik va deontik modallik ajratilishi ko‘plab tadqiqotlarda tayanch sxema bo‘lib xizmat qiladi. Ingliz tilida modallikning eng ko‘p tilga olinadigan tashuvchilari modal yordamchi fe‘llar bo‘lib, ular grammatik jihatdan yordamchi tizimning o‘ziga xos qatlami sifatida tasvirlanadi; “central modals” atamasi ham shu prototipik guruhga nisbatan ishlatiladi.

O‘zbek tilida modallikning ifodalanishi tipologik jihatdan boshqa manzarani ko‘rsatadi: modallik ko‘pincha birgina “modal fe‘llar ro‘yxati”ga siqilmaydi, aksincha, leksik birliklar (modal so‘zlar), yordamchi fe‘l-konstruktsiyalar, affiksalar va sintaktik vositalar o‘rtasida tarqalgan bo‘ladi. Bu farq ikki tilning umumiy struktur tipiga (analitik vs agglutinatív) doir sodda stereotip bilan izohlanmaydi; masala shundaki, modallikning qaysi bo‘lagi grammatiklashgan (ya‘ni majburiy grammatika orqali ifodalanadi) va qaysi bo‘lagi leksik-sintaktik tanlovga tayanadi. Tarjima amaliyotida aynan shu nuqta qiyinchilik tug‘diradi: bir tilda modal yordamchi fe‘l orqali “ixcham” ifodilangan ma‘no ikkinchi tilda predikativ birlik, modal so‘z yoki qo‘shimcha

konstruktsiya bilan “yoyib” berilishi kerak bo‘ladi. Bu muammo o‘zbek-ingliz modallik bo‘yicha chog‘ishtirma tadqiqotlarda ham qayd etiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi - ingliz va o‘zbek tillarida modal fe‘llar hamda ularning funksional ekvivalentlari hosil qiladigan semantik maydonni (yadro-periferiya) model asosida taqqoslash, har bir mikrosohada (epistemik/deontik/dinamik) ma’no xaritasini (meaning map) tuzish va OAK talablari ruhida umumlashma ilmiy xulosalar berishdir. Vazifalar: (1) ingliz markaziy modallarining semantik diapazonini adabiyotga tayangan holda tavsiflash; (2) o‘zbek tilida modallik ifoda vositalarini “modal fe‘l” bilan cheklanmasdan, modal so‘zlar va konstruktsiyalarni ham kiritgan holda tizimlashtirish; (3) ikki tilda yadro ma’nolar uchun mos kelish (alignment) va mos kelmaslik (mismatch) nuqtalarini ko‘rsatish; (4) tarjima va akademik yozuv uchun semantik yo‘qotish risklarini kamaytiradigan tavsiyalar ishlab chiqish.

METODOLOGIYA

Tadqiqot chog‘ishtirma-semantik va funksional-tipologik yondashuvni birlashtiradi. “Real ma’lumotlar” talabi tajriba natijalari yoki korpus statistikasi bilan emas (bunday ish uchun alohida korpus, kodlash protokoli va replikatsiya zarur), balki tekshiriladigan ilmiy manbalarda berilgan tasniflar, definitsiyalar, modal tizimning tavsifi va misol-mazmuniy sxemalar bilan ta’minlandi.

Manbalar korpusi 3 blokdan iborat:

1. Ingliz tilidagi modallik nazariyasi va markaziy modallar tavsifi (masalan, Palmer an’anasida epistemik/deontik/dinamik farqlari va imkoniyat-zaruriyat juftliklari).

2. O‘zbek va ingliz modalligi bo‘yicha mintaqaviy/mahalliy ilmiy maqolalar hamda o‘quv-uslubiy materiallar (qiyosiy tahlilga bag‘ishlangan ishlar).

Analitik usullar:

A) Definitson tahlil: epistemik, deontik, dinamik modallik; possibility/necessity (imkoniyat/zaruriyat) oppozitsiyasi.

B) Semantik maydon modeli: har bir til uchun “yadro” (prototip) va “periferiya” (kengaytirilgan, kontekstga bog‘liq) qatlamlari ajratildi; yadroga eng grammatiklashgan va eng tipik vositalar kiritildi.

C) Chog‘ishtirma mapping: ingliz modal fe‘li → o‘zbek ekvivalenti (modal so‘z/konstruktsiya/fe‘l) bo‘yicha moslik xaritasi tuzildi; mosliklar “bir ma’no-bir vosita” emas, balki “bir ma’no-vositalar to‘plami” ekanligi prinsip sifatida qabul qilindi (ya’ni ko‘p-qiyamatli moslik).

NATIJALAR

1. Ingliz tilida “markaziy modallar” semantik maydonning yadro qismini band qiladi. Ingliz tilida modallik “eng prototipik” tarzda modal fe‘llar orqali ifodalanishi qayd etiladi; bular ko‘pincha central modals sifatida sanab o‘tiladi (can, could, may, might, must, shall, should, will, would). Palmer tipidagi tasnifda modallar epistemik

(xabar ehtimolli), deontik (majburiyat/ruxsat), dinamik (qobiliyat/ichki zaruriyat) yo'nalishlarda ishlashi mumkin; ayniqsa possibility/necessity (mumkinlik/zaruriyat) semantikasi modallikning asosiy o'qi sifatida ko'rsatiladi.

Yadro-periferiya nuqtayi nazaridan:

- Yadro (highly grammaticalized): can/could (qobiliyat va umumiy imkon), may/might (ruxsat va ehtimol), must (kuchli zaruriyat/majburiyat hamda kuchli epistemik xulosa), will/would (ixtiyor/odatiylik va ayrim epistemik pragmatika), shall/should (normativ, tavsiya, majburiyatning yumshoq shakllari).

- Periferiya (semi-modals, periphrasis): have to, need to, be able to, be going to kabi konstruktsiyalar modal ma'noni tashiydi, lekin markaziy modallar bilan bir xil grammatik xususiyatga ega emasligi ko'p ishlarda alohida ko'rsatiladi (semi-modals va leksik vositalar ham modallikni ifodalaydi).

2. O'zbek tilida modallik semantik maydoni "tarqalgan" tizim: modal so'zlar, yordamchi fe'llar va konstruktsiyalar birgalikda ishlaydi.

3. O'zbek-ingliz qiyosiy ishlarda modallik o'zbek tilida turli vositalar orqali ifodalanishi, ingliz tilida esa modal fe'llar markazda turishi qayd etiladi. O'zbek tilida "modal so'zlar" (mavjud adabiyotlarda modal so'zlar alohida qatlam sifatida tahlil qilinadi) modallikning muhim tashuvchilari sifatida ko'rsatiladi. Bu, semantik maydon modelida, o'zbek tilida "yadro" faqat fe'l bilan emas, ko'pincha predikativ/modal birliklar bilan ham belgilanadi, degan xulosaga olib keladi.

Shartli yadro (prototipik vositalar) quyidagi guruhlariga ajraladi:

- Zaruriyat/majburiyat: kerak, lozim, shart kabi predikativ-modal birliklar va ularning konstruktsiyalari; ingliz tilidagi must/have to/should kabi birliklar bilan funksional moslik beradi. (O'zbek-ingliz modalligi bo'yicha ishlar aynan bunday mosliklarni tahlil qiladi.)

- Mumkinlik/imkon: mumkin, ehtimol kabi modal birliklar hamda fe'l atrofidagi imkon konstruktsiyalari (masalan, -a ol- tipidagi imkon-qarshiligi) ingliz can/may/possible ma'nolari bilan turli darajada moslashadi.

- Ruxsat: mumkin (ruxsat ma'nosida) va normativ kontekstda ruxsat/taqiqqa oid predikativ ifodalar; ingliz may/can (ruxsat) bilan mos kelishi mumkin, lekin pragmatik registr farqlari tufayli har doim "bir-birini yopib qo'ymaydi".

Periferiya (kontekstga bog'liq, ko'p komponentli):

- Majbur bo'l-, zarur bo'l-, kerak bo'l- kabi analitik predikativlar;
 - "Maslahat/tavsiya"ni bildiruvchi yumshoq konstruktsiyalar;
 - Ehtimollikni diskursiy markerlar bilan kuchaytirish (ehtimol, balki, chamasi kabi birliklar) - bu modal fe'l emas, lekin epistemik maydonning faol elementi sifatida ko'rsatiladi.

3. Epistemik maydon: ingliz tilida modal fe'l "ixcham baho" beradi, o'zbek tilida esa ko'pincha modal so'z + sintaktik tuzilma kombinatsiyasi ustun.

4. Epistemik modallik odatda soʻzlovchining gap mazmuniga boʻlgan ishonchi/ehtimol bahosi sifatida tavsiflanadi; ilmiy adabiyotlarda epistemik-deontik ajratilishi modallik tadqiqining “klassik” nuqtalaridan biri sifatida qayd qilinadi. Ingliz tilida might/may ehtimollik, must esa kuchli xulosa (inference) kabi epistemik ishlatishlarga ega ekani koʻplab tavsiflarda muhokama qilinadi; Palmer anʼanasida epistemik necessity/possibility negatsiya farqlari ham maxsus koʻrsatib beriladi.

Oʻzbek tilida epistemik baho koʻpincha modal soʻzlar va diskursiy markerlar orqali beriladi (ehtimol, balki, chamasi va h.k.); bu hodisa “modal soʻzlar” doirasida ham yoritiladi. Natija sifatida mapping koʻpincha quyidagicha boʻladi:

- may/might ↔ ehtimol/balki + predikatsiya;
- must (epistemik) ↔ “kerak/boʻlsa kerak” tipidagi xulosaviy konstruktsiyalar (kontekstga bogʻliq).

Bu mosliklar formal jihatdan simmetrik emas: ingliz tilida modal feʼl yordamchi pozitsiyada turadi, oʻzbek tilida esa modal soʻz/predikativ yoki qoʻshimcha konstruktsiya bilan “yoyiladi”.

4. Deontik maydon: ingliz “must/should/may” triadasi va oʻzbek “kerak/lozim/shart/mumkin” klasteri funksional markazlar sifatida koʻrinadi.

5. Deontik modallik norma, majburiyat, ruxsat, taqiq bilan bogʻliq semantik soha sifatida adabiyotlarda qayd etiladi. Ingliz tilida must (kuchli majburiyat), should (tavsiya/yumshoq majburiyat), may (ruxsat) kabi birliklar deontik yadroga yaqin turadi; Palmerda deontik possibility/necessity haqida ham muhokama beriladi.

Oʻzbek tilida deontik maʼno koʻpincha kerak/lozim/shart kabi predikativ-modal birliklar orqali ifodalanadi, ruxsat esa mumkin bilan yoki ruxsat ber- tipidagi leksik vositalar bilan berilishi mumkin. Oʻzbek-ingliz qiyosiy ishlarda bunday mosliklar tahlil qilinadi.

Muhim natija: deontik sohada “kuch darajasi” (strength) har ikki tilda markaziy parametr boʻlib qoladi, lekin kodlash mexanizmi farqlanadi. Ingliz tilida modal feʼlning oʻzi koʻpincha kuchni belgilab beradi (must vs should), oʻzbek tilida esa kuch darajasi koʻpincha modal birlik tanlovi (shart vs kerak) va kontekst (rasmiy-yozma vs ogʻzaki) bilan birga shakllanadi.

5. Dinamik maydon: qobiliyat va ichki imkonning ifodalanishi ingliz tilida can/could markazida, oʻzbek tilida esa konstruktsion xarakterga ega.

6. Dinamik modallik koʻpincha subyektning ichki qobiliyati, sharoitiy imkoni yoki “ichki zaruriyat”i bilan bogʻlanadi; Palmerda dynamic possibility/necessity alohida boblar bilan muhokama qilinishi shuni koʻrsatadi. Ingliz tilida can qobiliyat/umumiy imkonning prototipik koʻrsatkichi boʻlib, be able to konstruktsiyasi ekvivalent sifatida koʻrsatilishi mumkin.

Oʻzbek tilida qobiliyat/imkon koʻpincha “qila ol-” tipidagi konstruktsiya bilan, shuningdek sharoitga bogʻliq imkonni bildiruvchi analitik vositalar bilan beriladi;

qiyosiy maqolalarda bu jihat tez-tez qayd etiladi. Natija: dinamik maydonda moslik kuchliroq (can ↔ -a ol-), biroq grammatik realizatsiya farqli: ingliz tilida yordamchi modal fe'l + bare infinitive, o'zbek tilida esa fe'l + imkon konstruksiyasi kabi model.

MUHOKAMA Natijalar modallikning "semantik maydon" sifatidagi tabiatini ikki tilda turlicha tashkil topganini ko'rsatadi: ingliz tilida yadro kuchli grammatiklashgan (modal yordamchilar), o'zbek tilida esa yadro ko'pincha "leksik-predikativ" va "konstruksion" birliklar bilan belgilanadi. Bu holatni chog'ishtirma tahlilda "markaz-periferiya" tamoyili eng yaxshi izohlaydi: ingliz yadro vositalari juda ixcham, yuqori chastotali, grammatik jihatdan maxsus; o'zbek yadro vositalari esa ko'pincha predikativlikka yaqin (kerak, shart) yoki modal so'zlar qatlamiga kiradi. O'zbek tilida modal so'zlar masalasi bo'yicha tadqiqotlar mavjudligi bu xulosani mustahkamlaydi.

Shu yerdan tarjima va akademik yozuv uchun muhim ilmiy xulosa kelib chiqadi: "modal fe'l"ni faqat fe'l doirasida qidirish o'zbek tilining modal tizimini qisqartirib yuboradi, natijada semantik yo'qotish yuz beradi. Aksincha, o'zbek modal birliklarini "faqat modal so'z" deb talqin qilish ham ingliz tilidagi modal yordamchilarning ko'p funksiyaliligini to'liq qamrab olmaydi. Qiyosiy maqolalar bu ikki tizimning farqli ishlashini alohida ta'kidlaydi.

Semantik maydon yondashuvi yana bir masalani aniqlashtiradi: bir birlikning "modal" bo'lishi doim ham bir xil semantik sektorni bildiravermaydi. Masalan, ingliz must deontik va epistemik o'q bo'ylab siljiydi; Palmerda aynan epistemik va deontik possibility/necessity, negatsiya farqlari muhokama qilinishi buni nazariy jihatdan ko'rsatadi. O'zbek tilida ham "kerak" tipidagi birliklar kontekstga qarab normativ zaruriyat yoki xulosaviy ehtimolni (bo'lsa kerak) ko'rsatishi mumkin; bu esa mappingni "birga-bir" emas, "kontekstli moslik" sifatida tuzishni talab etadi. Shu sababli maqolada mosliklar "klasterlar" orqali berildi.

XULOSA. Ingliz va o'zbek tillarida modallikning semantik maydoni umumiy universallar (imkoniyat-zaruriyat, epistemik-deontik-dinamik o'qlar) bo'yicha o'xshash struktura ko'rsatsa-da, bu struktura til tizimida turlicha kodlanadi. Ingliz tilida modal fe'llar modallikning prototipik va grammatiklashgan yadro qatlami bo'lib, markaziy modallar ro'yxati va ularning modal sektorlar bo'yicha ishlatilishi ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi. O'zbek tilida esa modallik ko'proq tarqalgan tizim bo'lib, modal so'zlar va predikativ birliklar, yordamchi fe'l-konstruksiyalar hamda grammatik ko'rsatkichlar birgalikda modallikni ifodalaydi; qiyosiy ishlarda bu farq alohida ko'rsatib beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "A Semantic Approach to the English Modality" (JLTR): epistemik/deontik tasnif va modallikning imkoniyat-zaruriyat o'qi.

2. UNGEGN Glossary (terminologik uslub namunasi sifatida emas, balki tilshunoslikda “me’yoriy” definitson manba modeli sifatida): modal kategoriya terminlarini qat’iylash ehtiyoji uchun metodik tayanch.

3. O‘zbek-ingliz modal tizimlari bo‘yicha qiyosiy maqolalar (inlibrary.uz).

4. “MODAL FE’LLARNING CHOG‘ISHTIRMA-SEMANTIK TAHLILI ...” (2026) - o‘zbek va ingliz modalligi bo‘yicha qiyosiy yondashuv.

5. “Modal fe’l va so‘zlar, modallik...” (2025) - o‘zbek tilida modal so‘zlar va modallik ifoda vositalari yoritilishi.

6. Bahramovna, Y. S. (2022). Etymological And Semantic Analysis Of Clothing Names In Different Systemic Languages. Web Of Scientist: International Scientific Research, 83-88.

7. Bahromovna, Y. S. (2021). Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. European Journal Of Innovation In Nonformal Education, 1(2), 61-62.